

Paulina Gorazd-Dziuban*, Michał Jabłkowski**, Paweł Kocańda***

Wyniki badań i nadzorów archeologicznych przeprowadzonych na ulicy Kościuszki w Rzeszowie w 2018 roku

Results of archaeological research and watching briefs carried out at Kościuszko Street in Rzeszów in 2018

The article focuses on the results of archaeological works and watching briefs that were conducted at Kościuszko Street in Rzeszów in 2018. In the course of research the remains of the wooden lining of the street were uncovered, which were associated with the street reconstruction and functioning until the Austrian times. Additionally, the thesis about a much shorter range of Kościuszko Street and the distinctiveness of the parish church as an additional point in the urban defence system was confirmed. The presented text deals with describing each of the excavation trench and summarizing the results of an archaeological watching brief.

KEY WORDS: urban archaeology, street lining, parish cemetery, modern city, Rzeszów, urban layout

Submission: 13.05.2021; Acceptance: 24.09.2021

1. WSTĘP

Od początku stycznia do końca kwietnia 2018 roku Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego wykonywała wyprzedzające, przedinwestycyjne badania archeologiczne na ulicy Kościuszki w Rzeszowie. Stanowiły one kontynuację wykopalisk z ulicy 3 Maja, realizowanych w 2017 roku, które doprowadziły do odkrycia południowo-zachodniego narożnika cmentarza parafialnego przy kościele farnym pw. śś. Wojciecha i Stanisława oraz 39. grobów osób tam pochowanych. Ponadto odsłonięto kamienne fundamenty ogrodzenia cmentarnego, które pełniło także funkcje obronne. W ciągu ulicy, w kilku wykopach, odkryto fragmenty kilkupoziomowego, drewnianego moszczenia drogi, natomiast prace przy kościele pw. św. Krzyża i dawnym konwencie pijarów doprowadziły do rozpoznania nieistniejącej obecnie zabudowy (budynek apteki, ogrodzenie klasztoru) oraz trzech pochówków, związanych z cmentarzem przykościelnym, należącym do klasztoru pijarów. Sporym zaskoczeniem było odkrycie wczesnośredniowiecznej jamy zasobowej, którą na podstawie ceramiki naczyniowej oraz wyników oznaczeń radiowęglowych datować należy w przedziale od X do XIII/XIV w. (Kocańda et al. 2018, 149–162; Kocańda, Ocadyga-Tokarczyk 2019, 11–56). Z kolei kontynuacją prac na ulicy Kościuszki, były wykopaliska realizowane w drugiej połowie 2020 roku i początkiem 2021 roku w obrębie ulicy Grunwaldzkiej.

Ulica Kościuszki ulokowana jest w ścisłym centrum Rzeszowa, na zachód od rynku, której początek wyznacza skrzyżo-

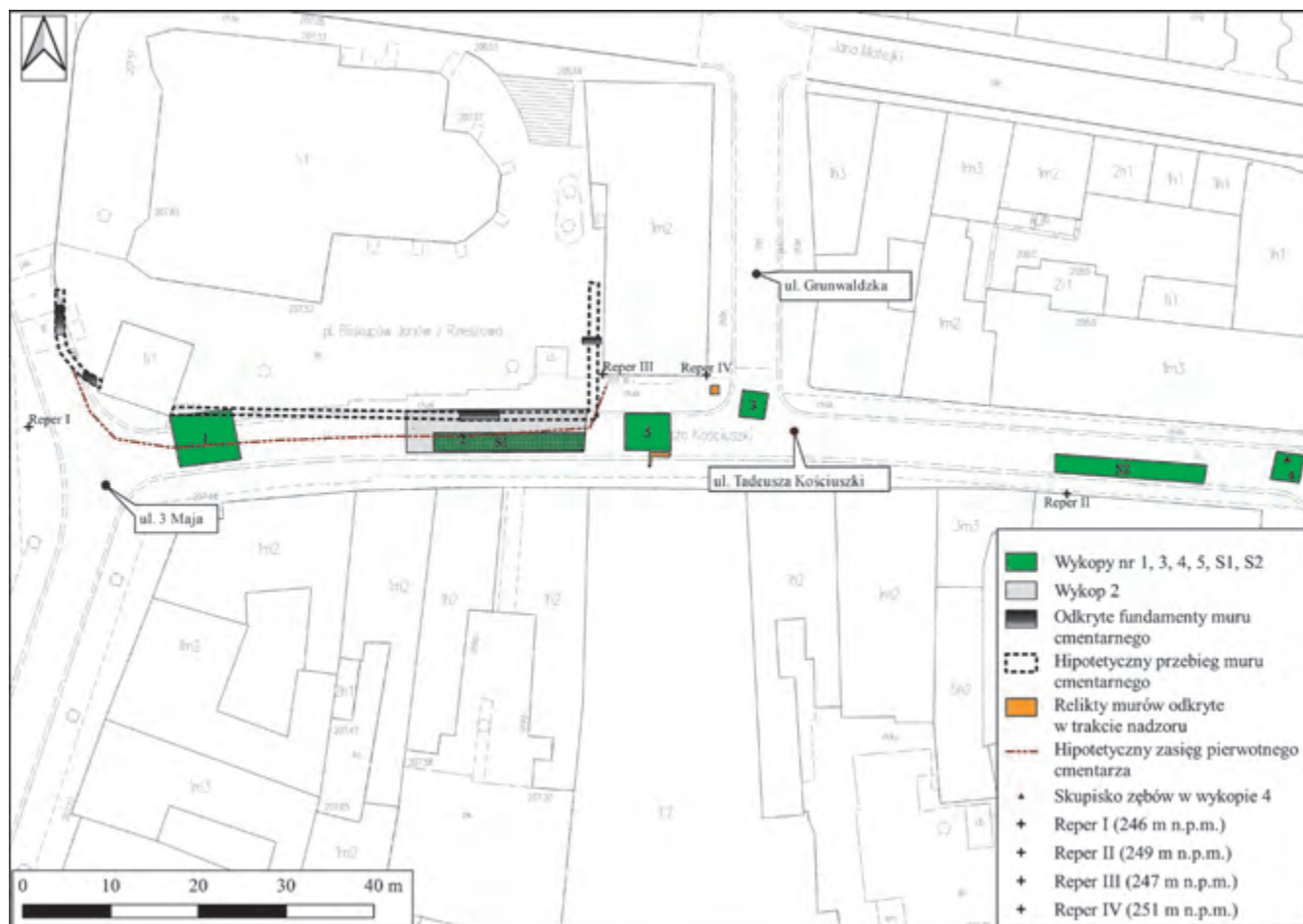
wanie z ulicą Słowackiego, dawniej zwaną Różaną. Biegnie ona następnie w kierunku zachodnim, aż do skrzyżowania z ulicą 3 Maja. Mniej więcej w połowie jej długości znajduje się rozwidlenie z biegnącą w kierunku północnym ulicą Grunwaldzką (ryc. 1). Głównym punktem ulicy Kościuszki jest kościół farny pw. śś. Wojciecha i Stanisława wraz z dzwonnica; poza tym zabudowę uzupełniają murowane kamienice mieszkalne, mieszczące również sklepy, restauracje, kawiarnie oraz zakłady usługowe.

Uważa się, że ulica Kościuszki, zwana niegdyś Farną, należy do najstarszych w Rzeszowie (Kotula 1985a, 135). Z pewnością jej powstanie miało związek z lokacją miasta na prawie niemieckim w 1354 roku, ponieważ łączyła dwa bardzo ważne jego elementy – kościół farny oraz rynek. Na podstawie relacjonowanych badań przypuszczać można, że pierwotnie ulica ta była nieco krótsza, zapewne o połowę, sięgając do współczesnego skrzyżowania z ulicą Grunwaldzką. Pozostały obszar zajęty był przez cmentarz parafialny otaczający kościół farny. Ustalenia te zgodne są z domysłami części historyków oraz urbanistów, którzy sądzili, że pierwotne drewniano-ziemne obwarowania Rzeszowa, po stronie zachodniej nie przekraczały linii obecnej ulicy Grunwaldzkiej, kościół natomiast pełnił rolę wysuniętego punktu obronnego, flankującego bramę wjazdową (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994a, 185–186; Kwolek, Malczewski 2015, 45; Malczewski 2006, 205). Obronną rolę świątyni pod wezwaniem śś. Wojciecha i Stanisława poświadczają badania z 2017 roku, w trakcie

* Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; e-mail: paulina.gorazd@gmail.com

** Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; e-mail: michal.jablkowski@outlook.com

*** Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów / Muzeum Ziemi Bieckiej, ul. Kromera 3, 38-340 Biecz; e-mail: kocanda.pawel90@gmail.com

Ryc. 1. Rozmieszczenie wykopów archeologicznych na ulicy Kościuszki w Rzeszowie w 2018 roku. Oprac. P. Kocańda (2020)
 Fig. 1. Archaeological excavation trenches at Kościuszko Street in Rzeszów in 2018. Compiled by P. Kocańda (2020)

których odkryto fundamenty kamiennego muru o szerokości 80 cm, zbudowanego z łamanego piaskowca, łączonego zaprawą wapienno-piaskową, posadowionego na głębokości 2,80 m. Kwerenda źródeł pisanych pozwala stwierdzić, że do budowy ogrodzenia kościoła doszło na początku XVI wieku, z nakazu króla Zygmunta Starego (Kocańda et al. 2018, 153; Kocańda, Ocadryga-Tokarczyk 2019, 33–35; zob. także: Bogdanowski 1974, 26). Pełne wykształcenie ulicy Kościuszki miało miejsce w latach 1583–1637 w czasie rządów Mikołaja Spytka Ligęzy, który rozbudował miasto i znacznie poszerzył jego granice, tworząc także nowy system fortyfikacji Rzeszowa. Z inicjatywy Ligęzy wzniesiono rzeszowski zamek oraz ufundowano klasztor bernardynów (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994b, 259–269). Komunikację pomiędzy rynkiem a wyżej wymienionymi obiektami zapewnić miała dawna ulica Farna, którą, po zwężeniu cmentarza przykościelnego wydłużono i połączono z nowoutworzoną ulicą Zamkową, obecnie 3 Maja (por. Mącik 2019, 76–78). Ulica Kościuszki oraz Plac Farny stały się ważnymi węzłami komunikacyjnymi po wytyczeniu w latach 80. XVIII wieku tzw. Traktu Cesarskiego, łączącego Wiedeń z Lwowem, a biegnącego przez Rzeszów. W tym czasie popro-

wadzono nową drogę od kościoła bernardynów przez Mikołkę i dziedziniec plebański do obecnych ulic 3 Maja i Kościuszki (Malczewski 1998, 23–25).

W trakcie trwających od stycznia do kwietnia 2018 roku badań wytyczono 6 wykopów o łącznej powierzchni około 2,5 ara i rozlokowanych na całej długości ulicy (ryc. 1). Wykop nr 1 o wymiarach 7×6 m założony został po południowej stronie dzwonnicy, tuż przy styku ulicy Kościuszki z 3 Maja, wykop nr 2 (wymiar 20×5 m), stanowił poszerzenie wcześniejszego sondażu nr S1 i znajdował się w zachodniej części ulicy, pomiędzy Placem Farnym a kamienicami nr 11 i 15. Wykop nr 3 o wymiarach 3×3 m ulokowano na styku ulicy Kościuszki i Grunwaldzkiej, z kolei wykop nr 4 (wymiar 3×3 m) znajdował się we wschodniej części ulicy, tuż przy jej styku z ulicą Słowackiego, natomiast wykop nr 5 (4×5 m), wytyczono w centrum ulicy, pomiędzy wykopem nr 2 a 3. We wschodniej części ulicy, wzdłuż kamienicy nr 1 (dawny hotel *Luftmaszyna*) założono sondaż nr S2 o wymiarach 2×17 m. Dodatkowo podczas trwania prac budowlanych prowadzony był ciągły nadzór archeologiczny.

2. WYNIKI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

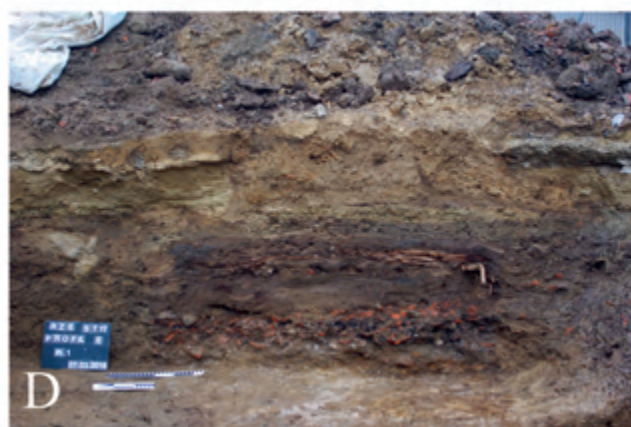
W trakcie badań archeologicznych na ulicy Kościuszki natrafiono na liczne pozostałości dawnej zabudowy miejskiej. Charakter odkryć oraz duża liczba wykopów nakazują omówienie wyników osobno dla każdego z nich.

2.1. WYKOP NR 1

Celem wykopu było rozpoznanie nawarstwień na styku ulicy Kościuszki i 3 Maja oraz odkrycie kontynuacji cmentarza przykościelnego i kamiennego ogrodzenia. Na wstępie należy zaznaczyć, że odsłaniane w tym wykopie nawarstwienia były mocno zniszczone i przemieszane przez różnego rodzaju współczesne wkopy. Eksplorację prowadzono do głębokości 3,30 m. Początkowo natrafiono na przemieszane nawarstwienia współczesne (piasek, żwir, kamienie) o miąższości około 40–50 cm. Ponadto w południowo-wschodnim narożniku, na głębokości 30 cm odkryto kilka kostek brukowych z czasów galicyjskich (tzw. kocich łbów). Z kolei w południowo-wschodniej części, na głębokości 60/70 cm odsłonięto poziom calca (jasnożółta,

zbita glina). W wykopie natrafiono na dwa, mocno zniszczone fragmenty moszczenia dawnej ulicy, jeden po stronie wschodniej wykopu, drugi po zachodniej (przez środek przebiegał nieczynny kanał burzowy, który rozdzielił drewniane elementy, ryc. 2:c). Moszczenie odsłonięte na głębokości 60 cm poniżej współczesnego poziomu gruntu (poziom 60–80 cm), składało się dwóch warstw belek o miąższości około 10 cm, jednakże drugi poziom uchwyciono tylko w części zachodniej (ryc. 2:a–b). Belki ułożone były prostopadłe do kierunku przebiegu ulicy. Stan ich zachowania uniemożliwiał dokładną charakterystykę konstrukcji drogi. Poniżej odkryto grubą, mocno zbitą warstwę kamienno-ceglanego gruzu (ryc. 2:d) o miąższości 40 cm (poziomy 100–120 cm, 120–140 cm), z dużą ilością kości zwierzęcych, ceramiki oraz metali (monety – boratynki, podkówki do butów, dwa topory).

Niestety badania nie dostarczyły żadnych informacji na temat kontynuacji cmentarza przykościelnego oraz przebiegu ogrodzenia. W trakcie prac natrafiono jednak na pojedyncze kości ludzkie, pochodzące z warstw przemieszanych. Brak pochówków nie przeczy hipotezie o zajmowaniu części uli-

Ryc. 2. Wykop nr 1. A – Pozostałości drewnianego moszczenia ulicy, poziom 60–80 cm po wschodniej stronie wykopu; B – pozostałości pierwszego poziomu moszczenia po zachodniej stronie wykopu; C – widok ogólny na wykop; D – profil wschodni z widocznym układem nawarstwień. Fot. P. Kocańda (2018)

Fig. 2. Trench no. 1. A – Remains of wooden street lining, level 60–80 cm, the eastern side of the trench; B – remains of the first level of lining, the western side of the trench; C – general view of the trench; D – eastern profile with a visible arrangement of layers. Photo by P. Kocańda (2018)

cy Kościuszki przez cmentarz. Ich nieobecność tłumaczyć można pracami podjętymi przez Mikołaja Spytkę Ligęzę w latach 1583–1637, zmierzającymi do wydłużenia ulicy. Zapewne w tym czasie przeniesiono większość pochówków, jednocześnie ograniczając powierzchnię cmentarza oraz wyznaczając jego nową granicę, znaną z planu K.H. Wiedemanna (Malczewski 1985, 8). Jako ciekawostkę potraktować należy informacje ustne starszych Rzeszowian, którzy wspominali, że w czasie różnych robót budowlanych natrafiano na ludzkie szkielety.

2.2. WYKOP NR 2 ORAZ SONDAŻ NR S1

W swych pierwotnych założeniach oba wykopy miały na celu odkrycie ogrodzenia kościoła, znanego z widoku Rzeszowa przedstawionego na planie H.K. Wiedemanna z 1762 roku oraz eksplorację ewentualnych pochówków ludzkich. Ponadto planowano rozpoznanie tutejszych nawarstwień kulturowych, w tym drewnianej nawierzchni. Po ściągnięciu kostki brukowej oraz współczesnych nawarstwień, sięgających głębokości 60–80 cm od obecnego poziomu gruntu, w północno-zachodniej części wykopu, natrafiono na niewielką liczbę przemieszczonych i zniszczonych kości. Ponadto w północno-środkowej części wykopu, w poziomie 60–80 cm, odkryto gruzowisko, składające się z kamieni piaskowcowych, cegieł i zaprawy wapienno-piaskowej (ryc. 3:e). Pomiędzy granicą wykopu a gruzowiskiem natrafiono na znaczną liczbę kości ludzkich, w tym jedną, połamaną czaszkę. Na podstawie przeprowadzonej analizy antropologicznej udało się wyróżnić dwie osoby – dorosłą o nieokreślonej płci oraz dziecko w wieku 3–4 lat (*infans I*)¹. Datowanie gruzowiska (destruktu muru) – zważywszy na brak zachowanych murów oraz nierozpoznany kontekst i zaburzoną stratygrafię – jest niezwykle trudne. Wydaje się jednak, że łączyć je należy z ogrodzeniem cmentarnym kościoła, wzmiankowanym w źródłach z XVII i XVIII wieku (1623, 1701) oraz widocznym na planie Wiedemanna (Malczewski 1985, 8). Mur ten częściowo rozebrany został przed 1792 rokiem (Mącik 2019, 73–76).

W południowej części wykopu, na całej jego długości, odkryto drewniane moszczenie ulicy, składające się z czterech poziomów belek, z czego pierwszy odsłonięty został na głębokości 80 cm od współczesnego poziomu gruntu. Drugi poziom wystąpił 20 cm niżej, w poziomie 80–100 cm (ryc. 3:a-b), trzeci na głębokości 100–120 cm (ryc. 3:d), natomiast czwarty – 120–140 cm. Poniżej drewnianego moszczenia ukazała się mocno zbita warstwa gruzu kamiennie-ceglano o miąższości 20–30 cm, ze znaczną ilością kości zwierzęcych, zabytków skórzanych, metali i ceramiki naczyniowej. Warstwa ta służyła zapewne jako podbudowa drewnianego traktu. Kolejną warstwę stanowił poziom szarej, mocno nawilgoconej i lepkiej gliny, będący w rzeczywistości nasączonym wodą ciałcem; ten ostatni uchwycono na głębokości około 160–180 cm. Koniecznie jednak należy zaznaczyć, że układ nawarstwień nie przebiegał w jednym poziomie, opadał on dosyć znacznie w kierunku wschodnim i północnym (drewniana droga nabierała układu „schodkowego”, tzn. obniżała się stopniowo

o około 20 cm w kierunku N i E, tworząc charakterystyczne stopnie i uskoki).

Odkryte w wykopie nr 2 moszczenie, jak wspomniano wyżej, składało się z czterech poziomów drewna. Najsłabiej zachowany był pierwszy, złożony z kilkunastu belek o różnych rozmiarach, położonych wzdłuż i w szerz ulicy. Znacznie lepiej przetrwał drugi poziom, zajmujący niemal całą długość wykopu, zniszczony jednak w partii środkowej przez współczesną instalację wodociągową (ryc. 3:c). Posiadał on już bardziej czytelny układ, składający się z długich okrągłaków (legarów) położonych równoległe do biegu ulicy i znajdujących się pod nimi desek o długości od 2,5 do 3 m, leżących w poprzek. Jeszcze lepiej zachował się poziom trzeci moszczenia, zbudowany z długich na około 2,5–3 m desek i okrągłaków ułożonych prostopadłe do ulicy, jeden obok drugiego. Poziom czwarty uchwycono tylko w północno-wschodniej części wykopu. Ułożony został z dwóch długich i okazałych pni pełniących funkcję legarów, z których jeden leżał po północnej stronie na warstwie poprzecznych desek, a drugi po południowej, jednakże pod deskami (ryc. 3:f). Pod czwartym poziomem drewna uchwycono jeszcze belki konstrukcyjne; dodatkowo ten fragment moszczenia wzmocniony był drewnianymi kółkami. Jest rzeczą charakterystyczną, że nie używano żelaznych gwoździ. W trakcie eksploracji odsłonięto także zwęglone i nadpalone belki, wchodzące w skład moszczenia drogi. Jej zniszczenie powiązać należy z jednym z pożarów, które często wybuchały w obrębie Rzeszowa.

2.3. WYKOP 3

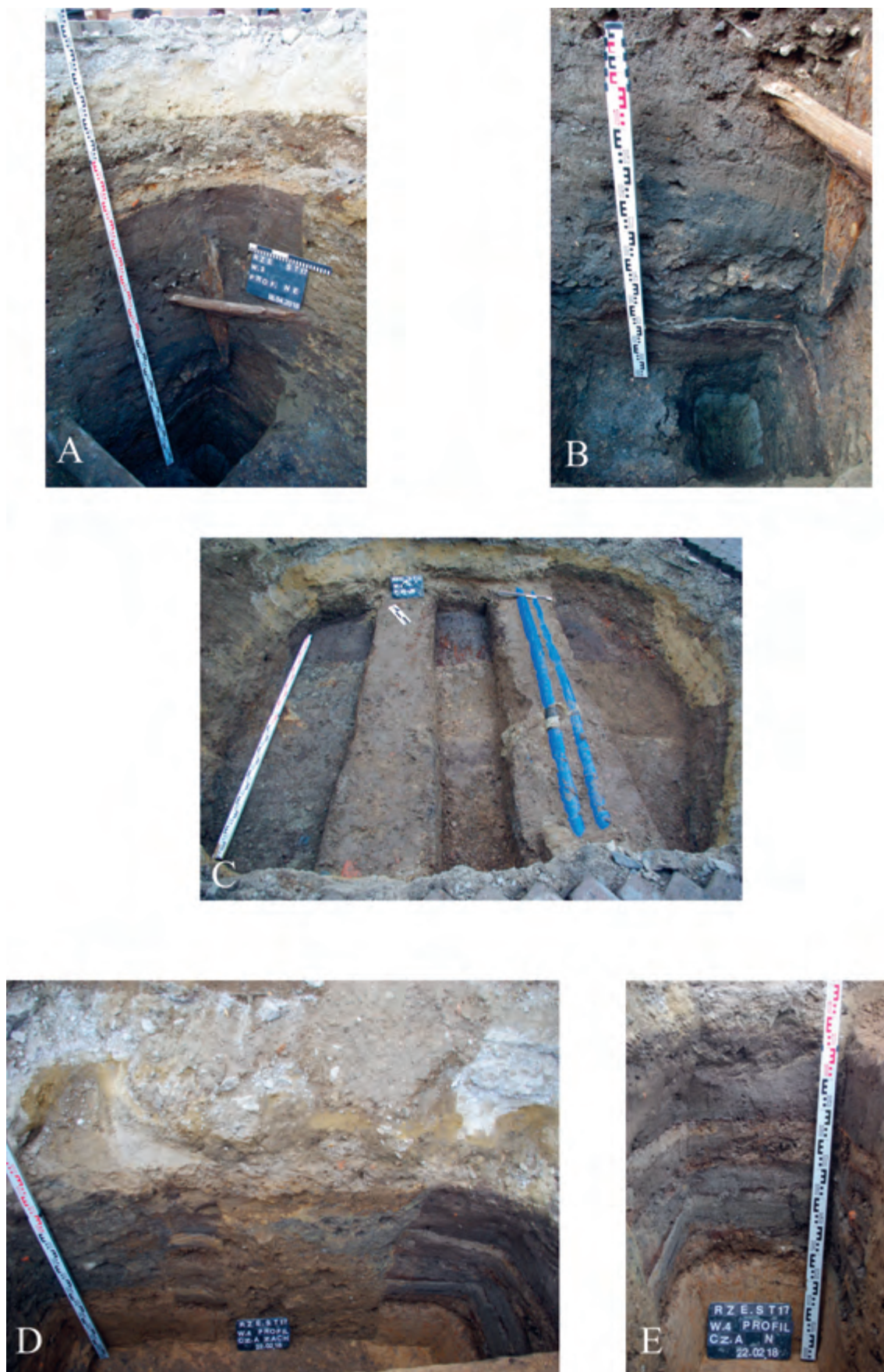
Celem wykopu oznaczonego numerem 3 było rozpoznanie nawarstwień kulturowych na skrzyżowaniu pomiędzy ulicami Kościuszki i Grunwaldzką. Autorzy badań chcieli w ten sposób zweryfikować ustalenia niektórych historyków, którzy sądzili, że kościół farny stał na odrębnym, wysuniętym na zachód wzgórzu, a pomiędzy nim, a rynkiem biegło niewielkie obniżenie terenu, zajęte obecnie przez ulicę Grunwaldzką (Bogdanowski 1974, 40–41; Borowiejska-Birkenmajerowa 1994a, 167–168; Malczewski 2006, 317–318). Przy tak zakładanej topografii terenu połączenie ulicy Kościuszki z Grunwaldzką nastąpiłoby dopiero po połowie XVIII lub w XIX wieku. Niestety stratygrafia w wykopie była mocno zniszczona przez współczesne prace prowadzone pod instalacje miejskie. Z tego względu eksplorację w znacznej części wykopu zakończono na głębokości około 210–220 cm (w poziomie tym odkryto starą nieużywaną rurę żeliwną, bezpośrednio pod którą znajdowała się betonowa instalacja kanalizacyjna, biegnąca z południa na północ), jedynie w narożniku północno-wschodnim zachował się nienaruszony układ stratygraficzny, składający się z dziewięciu warstw (ryc. 4:b). Dwie pierwsze, zalegające pod współczesnymi poziomami – ciemnobrązowa ziemia i brązowa glina, z dużą ilością fragmentów cegieł, kamieni, żwiru, piaskiem i zaprawą – identyfikować należy jako materiał rozbiórkowy, przemieszany, pochodzący z późnonowożytnych przebudów i modernizacji ulicy oraz znajdujących się tam kamienic. Kolejne nawarstwienie było ciemną ziemią, z dużą ilością cegieł, kamieni i fragmentami drewna; poniżej odsłonięto mocno zbitą czarną ziemię z poziomem sprasowanego drewna i gałęzi. Był to najprawdopodobniej jeden z poziomów

¹ Analizę przeprowadziła antropolog, dr Joanna Rogóż z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Ryc. 3. Wykop nr 2 oraz sondaż nr S1. A – poziom drewnianej drogi odkryty na głębokości 80–100 cm w części wschodniej wykopu; B – część zachodnia wykopu, pierwszy poziom moszczenia; C – widok ogólny na wykop; D – poziom drogi odsłonięty we wschodniej części wykopu na głębokości 100–120 cm; E – kamienne gruzowisko, będące pozostałością po murze otaczającym cmentarz przykościelny; F – konstrukcja drewnianej drogi w pld.-wsch. narożniku wykopu. Fot. P. Kocańda (2018)

Fig. 3. Trench No. 2 and sondage No. S1. A – level of a wooden street uncovered at a depth of 80–100 cm in the eastern part of the trench; B – western part of the trench, first level of lining; C – general view of the trench; D – level of a street uncovered in the eastern part of the trench at a depth of 100–120 cm; E – stone rubble, which is remains of the wall surrounding the church cemetery; F – construction of a wooden street in the south-east corner of the trench. Photo P. Kocańda (2018)

Ryc. 4. Wykopy 3 i 4. A – fragment drewnianej konstrukcji odkrytej w wykopie nr 3; B – układ nawarstwień w narożniku północno-wschodnim wykopu nr 3; C – wykop 4, widok ogólny; D – wykop 4, profil zachodni; E – wykop 4, profil północny. Fot. P. Kocańda (2018)

Fig. 4. Trenches 3 and 4. A – fragment of the wooden structure uncovered in the trench no. 3; B – layer structure in the north-eastern corner of the trench no. 3; C – trench 4, general view; D – trench 4, western profile; E – trench 4, northern profile. Photo P. Kocańda (2018)

drewnianego moszczenia. W warstwach tych, na głębokości 130 cm od współczesnego poziomu gruntu, odsłonięto niewielką konstrukcję drewnianą, składającą się z dwóch belek złożonych na krzyż i wchodzących w profile wschodni i północny (ryc. 4:a). Jedną z nich była na krańcu zastrzona i pionowo wbita w ziemię. Poniżej poziomu sprasowanego drewna odkryto warstwę białej gliny o niewielkiej miąższości, następnie wystąpiło rozłożone drewno, a pod nim brązowa i ciemna ziemia. Kolejną warstwą była próchnica wymieszana z czarną ziemią, którą interpretować należy jako pierwotny poziom gruntu. Ostatnim odsłoniętym poziomem stratygraficznym, uchwyconym na głębokości 3,40 m, była mocno zbita, szara glina, będąca najpewniej, analogicznie jak w innych wykopach, mocno nawilgoconym calcem.

Funkcja odkrytej w wykopie konstrukcji drewnianej nie została ostatecznie wyjaśniona – być może był to element drewnianego moszczenia drogi lub mostu (?), lub też wzmocnienie istniejącej w tym miejscu skarpy. Układ nawarstwień oraz wyraźna różnica w poziomach terenu pomiędzy wykopem 1, 2 a 3 oraz 4 jasno wskazują na istnienie obniżenia pomiędzy rynkiem miejskim a wzgórzem kościelnym. Potwierdzono zatem przypuszczenia cytowanych wcześniej urbanistów i historyków. W przypadku wykopów 2 i 4 najniższy poziom drogi uchwycony został na głębokościach zamykających się pomiędzy 100 a 140 cm poniżej współczesnego poziomu terenu (ok. 245 m n.p.m.). Z kolei w wykopie 5 ostatni poziom moszczenia ukazał się na głębokości 190–210 cm, natomiast w sondażu 2 na 240–260 cm (ok. 244–243 m n.p.m.). Eksplorację w wykopie 3 prowadzono do 3,40 m poniżej współczesnego poziomu gruntu, czyli około 240–239 m n.p.m. Na podstawie wyżej przedstawionych niwelacji, określić można przybliżoną głębokość obniżenia, która sięgała 5–6 m. Znacznie trudniej oszacować jego szerokość, zapewne nie przekraczała ona jednak 10 m.

2.4. WYKOP 4

Wykop oznaczony numerem 4 ułożony został u wlotu ulicy Kościuszki do Słowackiego. Tak wybrana lokalizacja umożliwiała rozpoznanie stratygrafii na przecięciu obu ulic. Niestety już na głębokości 60 cm od współczesnego poziomu gruntu natrafiono na instalacje elektrotechniczne oraz uziemienie. Natomiast w warstwie 60–80 w północnej części wykopu ukazał się niewielki fragment drewnianej drogi (około 50×50 cm, ryc. 4:c). Z uwagi na znaczne zniszczenie historycznych nawarstwień, eksplorację prowadzono tylko w trzech niewielkich częściach wykopu, co ilustrują zamieszczone fotografie (ryc. 4:c–d). Fragmenty drewnianego moszczenia odkryte zostały jedynie w części północnej wykopu. Były one mocno uszkodzone i składały się z dwóch poziomów drewna. Pod nimi, w warstwie 100–120 wystąpiła mocno zbita, szara glina, w której odkryto duże skupisko zębów zwierzęcych, calec natomiast odsłonięty został na głębokości 140–150 cm (ryc. 4:e). Interpretacja powyższego obiektu jest niezwykle trudna, pozyskany materiał ceramiczny, pozwala datować je na okres nowożytny. Być może mamy do czynienia ze znaleziskiem pokonsumpcyjnym lub ofiarą zakładzinową. Te ostatnie składano nie tylko pod obiektami sakralnymi czy mieszkalnymi, ale również pod nowymi drogami i mostami (Hilczner-Kurnatowska 1982, 52–54).

2.5. WYKOP 5

Wykop oznaczony numerem 5 zlokalizowano w sąsiedztwie kamienicy nr 9, kiedy w trakcie nadzoru archeologicznego natrafiono (w wykopie pod wodociąg) na znaczne ilości drewnianych belek. W jego obrębie zadokumentowano część dawnego drewnianego moszczenia obecnej ulicy Kościuszki. Składało się ono z belek, układanych warstwowo, czyli na zmianę równoległe i prostopadłe do ciągu komunikacyjnego (ryc. 5:a–g). Taki układ może świadczyć o kilkukrotnym przebudowywaniu lub naprawianiu (wzmocnieniu) drewnianej nawierzchni. Podobnie jak w pozostałych wykopach, poszczególne elementy drewnianego moszczenia nawierzchni nie były łączone ze sobą przy pomocy żelaznych gwoździ, lecz używano drewnianych kołków. Łączna ilość poziomów drewnianego moszczenia wyniosła dziewięć. Tworzące je belki posiadały różną wielkość – od kilkunastu centymetrów po kilka metrów. Zalegały tuż pod warstwami współczesnymi (około 50 cm pod powierzchnią gruntu, ryc. 5:a–e). Najniższy poziom moszczenia sięgał 190–210 cm (ryc. 5:g). Na głębokości 170–190 cm nie zadokumentowano pozostałości drewnianego traktu (ryc. 5:f). Być może był to poziom niwelacyjny nawierzchni. Natrafiono w nim na liczne fragmenty kości zwierzęcych. Wszystkie belki znajdowały się w mocno nawilgoconej, ciemnoszarej ziemi, która sprzyjała ich dobremu zakonserwowaniu (ryc. 5:h). Warto zaznaczyć, że osłonięty fragment drewnianej drogi był najlepiej zachowanym w porównaniu do relikwów z pozostałych wykopów z 2018 roku.

2.6. SONDAŻ S2

Sondaż nr S2 o wymiarach 2×17 m i powierzchni 0,34 ara założony został na zachód od wykopu nr 4, w południowej części ulicy. Celem takiej lokalizacji była chęć rozpoznania układu stratygraficznego oraz odkrycie ewentualnych pozostałości drewnianej nawierzchni drogi. Niestety, podobnie jak w poprzednich wykopach, eksploracja utrudniona była przez liczne współczesne wkopy, rury i instalacje (np. w poziomie 60–80 cm na całej długości, wzdłuż profilu południowego odsłonięto wodociąg). Na pierwszy poziom drewnianego moszczenia natrafiono w części wschodniej wykopu, na głębokości 120–140 cm. Składało się ono z niewielkich belek o długości dochodzącej do 50–60 cm (ryc. 6:a). Na pozostałym obszarze odkrywano tylko krótkie, niewielkie deszczułki oraz dwie, długie na około 2 m draniace, ułożone równoległe do biegu ulicy (ryc. 6:b). Po rozebraniu pierwszego poziomu belek, w części wschodniej wykopu natrafiono na warstwę szarej, mocno wilgotnej gliny o miąższości około 15–20 cm, pod którą ujawnił się jasnobrązowy calec.

W pozostałych częściach wykopu, środkowej i zachodniej, na głębokości 160–180 cm odkryto duże, pojedyncze draniace, ułożone równoległe do ulicy. Po zachodniej stronie wykopu, w profilu południowym odsłonięto dwa pnie wydrążone ukształtnie, skierowane w północną stronę i posadowione na drewnianych kołkach (ryc. 6:c). Odkryte elementy interpretować należy najpewniej jako pozostałości po rynnach, rynsztokach lub innych elementach związanych z odprowadzaniem wody z ulicy. Analogiczne konstrukcje, w postaci wydrążonych w połowiznach, okorowanych pni i służących jako rynsztoki lub kanały odkrywano między innymi we Wrocławiu, Środzie

Ryc. 5. Wykop nr 5. A – pierwszy poziom drewnianego moszczenia (głębokość 0–50 cm); B – drugi poziom drewnianego moszczenia; C – trzeci poziom drewnianej nawierzchni; D – poziom nawierzchni odkryty na głębokości 110–130 cm; E – piąty poziom drewnianej drogi odsłonięty w poziomie 130–150 cm; F – konstrukcja skrzyniowa odkryta w wykopie; G – ostatni poziom drewnianej drogi, odsłonięty na głębokości 190–210 cm; H – narożnik wykopu, profile północny i wschodni. Fot. M. Jabłkowski (2018)

Fig. 5. Trench no. 5. A – first level of wooden lining (depth 0–50 cm); B – the second level of the wooden lining; C – the third level of the wooden pavement; D – pavement level uncovered at a depth of 110–130 cm; E – fifth level of the wooden street, uncovered at the level of 130–150 cm; F – a box structure uncovered in the trench; G – the last level of the wooden street, uncovered at a depth of 190–210 cm; H – a trench corner, northern and eastern profiles. Photo M. Jabłkowski (2018)

Ryc. 6. Sondaż nr S2 na ulicy Kościuszki w Rzeszowie. A – pozostałości drewnianego moszczenia odkrytego na głębokości 120–140 cm; B – drewniane belki ułożone równoległe do ulicy, odsłonięte na głębokości 140–160 cm; C – fragment drewnianego rynsztoku odprowadzającego wodę; D – fragment drewnianej nawierzchni odkrytej na głębokości 220–240 cm w zachodniej części sondażu. Fot. P. Kocańda

Fig. 6. Sondage No. S2 on Kościuszki Street in Rzeszów. A – remains of a wooden lining uncovered at a depth of 120–140 cm; B – wooden beams laid parallel to the street, uncovered at a depth of 140–160 cm; C – fragment of a wooden gutter draining water; D – fragment of the wooden pavement uncovered at a depth of 220–240 cm in the western part of the sondage. Photo by P. Kocańda

Śląskiej (Cembrzyński 2011, 84–85), Gdańsku (Krzywdziński 2005, 287), a jeżeli chodzi o tereny bliższe Rzeszowa, to wymienić należy przede wszystkim rynek w Krośnie (Muzyczuk, Gancarski 2007, 434).

Poniżej, analogicznie jak po stronie wschodniej, pod warstwą drewna i czarnej ziemi z dużą ilością kości zwierzęcych, metali, ceramiki i fragmentów skór, odsłonięta została warstwa szarej gliny, a następnie calec (poziom 200–220 cm). Nieco inaczej wyglądała sytuacja w zachodniej części wykopu, gdzie na głębokości 220–240 cm odkryto kolejny, trzeci poziom drewnianego moszczenia (ryc. 6:d), a 20 cm niżej (poziom 240–260),

czwarty, pod którym dopiero pojawiła się warstwa szarej gliny i calec (na 300 cm). Układ stratygraficzny oraz większa liczba poziomów drewna po wschodniej stronie, świadczą o obniżaniu się terenu w tym kierunku. Fakt ten potwierdza, że rynek oraz kościół stały na dwóch osobnych wzniesieniach terenu, natomiast pomiędzy nimi, mniej więcej na linii skrzyżowania ulic Kościuszki oraz Grunwaldzkiej znajdowało się przegłębienie w postaci niewielkiego wąwozu, który biegł następnie wzdłuż późniejszej ulicy Grunwaldzkiej. Głębokość wąwozu nie była zbyt duża, wynosiła zapewne około 5–6 m, natomiast jego szerokość dochodziła do 10 m.

3. WYNIKI NADZORÓW ARCHEOLOGICZNYCH

Prowadzony nadzór archeologiczny na ul. Kościuszki (ryc. 7:a) związany był z wykonaniem wodociągu, wstawieniem nowych studni odprowadzających wodę deszczową, wymianą rynien przy kamienicach, przygotowaniem wkopów pod instalację gazową oraz oświetlenie uliczne. W trakcie prac remontowych poprowadzono także mniejsze wkopy związane z modernizacją infrastruktury technicznej. Ze względu na niewielką głębokość realizowanych prac (z wyjątkiem wodociągu i jednej ze studni) nie udało się osiągnąć poziomu calca. Ponadto pierwotny układ nawarstwień został poważnie zniszczony przez współczesne wkopy.

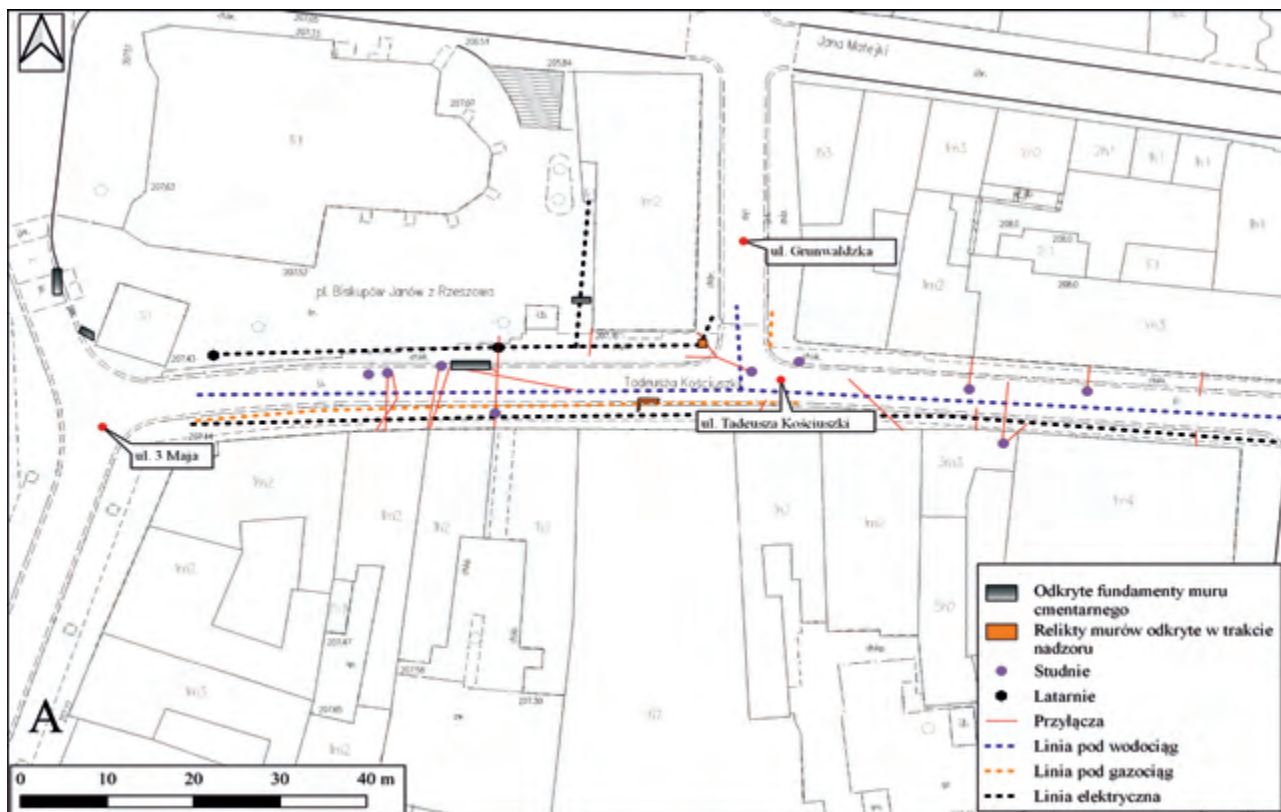
Wykop pod instalację wodociągową zlokalizowany był na całej długości ul. Kościuszki, od ul. 3 Maja do ul. J. Słowackiego. Jego całkowita długość wynosiła 145 m, natomiast szerokość i głębokość, kolejno 1,5 m i 2 m. Jednym z najciekawszych odkryć (na wysokości kamienicy nr 9) był relikw muru (ryc. 7:c) wykonanego z łamanego piaskowca spojenego zaprawą wapienno-piaskową. Mur był mocno zniszczony (w południowej części widoczny był wkop pod kanalizację), użyte kamienie były różnej wielkości, zlasowane, popękane i nie układające się w jakikolwiek wątek. Korona muru zarejestrowana została na głębokości 80 cm (250,57 m n.p.m.), jego szerokość to 1,5 m, zaś głębokość do jakiej wykonano wkop wyniosła 2,10 m, w związku z czym nie udało się dojść do poziomu jego posadowienia. Kolejny fragment muru został odsłonięty przy południowo-wschodnim narożniku kamienicy nr 10. W tym fragmencie kamienie były drobne, mocno pokruszone, zlasowane, bez widocznego regularnego układu. Jednak na głębokości 1 m były już one większych rozmiarów (np. 30×40×30 cm). W profilach zarejestrowano widoczne zniszczenia dokonane przez współczesne wkopy. Ze względu na ograniczone pole prac inwestycyjnych nie udało się określić zasięgu odsłoniętego muru. Na kilku odcinkach (m.in. na wysokości kamienicy nr 5 i 3) natrafiono na niktłe resztki drewnianej drogi – mocno pofragmentowanej, zniszczonej przez piłę mechaniczną podczas robót ziemnych w poprzednich latach. Sama konstrukcja została silnie uszkodzona przez liczne przekopy biegnące przez całą szerokość ulicy.

W trakcie wykonywania wkopów pod przyłącza udało się w kilku przypadkach odsłonić fundamenty kamienic:

- budynek nr 3: fundament wykonano z cegieł układanych wraz z piaskowcem połączonych zaprawą wapienno-piaskową. Stopa fundamentu o szerokości ok. 80 cm została uchwycona na poziomie 1,8 m (249,57 m n.p.m.) od współczesnego poziomu użytkowego.
- budynek nr 10: fundament wykonano z piaskowca (średnia wielkość wynosiła 20×40×20 cm) układanego w miarę regularne warstwy z niewielką ilością cegieł (6×19 cm i 7×14 cm), łączonych dużą ilością zaprawy wapienno-piaskowej.
- budynek nr 13: budowany z piaskowca układanego warstwami, pomiędzy którym widoczne były cegły.

Również w trakcie tych prac zarejestrowano pozostałości drewnianej drogi, mocno zniszczonej przez współczesną infrastrukturę. Natrafiono także na pozostałości ludzkich pochówków, pochodzących z przykościelnego cmentarza. Szczątki te (dwie czaszki należące do dzieci) były mocno zdefragmentowane, przemieszane i nie posiadające porządku anatomicznego, a jedynymi zabytkami jakie można powiązać z wyposażeniem były dwa szklane paciorki z otworkami, w kolorze mleczno-białym – prawdopodobnie pozostałość różańca (?).

Na kolejne części drewnianej drogi natrafiono w trakcie wstawiania studni, gdzie na głębokości 1,3 m od obecnego poziomu użytkowego, znajdował się jeden poziom (8 belek biegnących w poprzek obecnej drogi), mocno zniszczony przez wcześniejsze wkopy. Pomiędzy nimi zaobserwowano znaczne ilości materiału zabytkowego. Odkryte belki należy zapewne powiązać z drewnianą konstrukcją odkrytą w wykopie nr 3, składającą się z dwóch elementów drewnianych. Natomiast przy S6 natrafiono na dwie warstwy belek pod którymi widoczna była faszyna (ryc. 7:b). Również w trakcie wykonywania wkopów pod gaz i oświetlenie uliczne pozyskano znaczną ilość zabytków oraz mocno pofragmentowanych kości ludzkich, pochodzących z cmentarza funkcjonującego przy kościele farnym. Warstwy na jakie natrafiono wraz z postępem prac inwestycyjnych pokrywały się z tymi, jakie zostały zarejestrowane w trakcie wcześniejszych badań archeologicznych.

Ryc. 7. Odkrycia poczynione w trakcie nadzoru archeologicznego. A – rozmieszczenie wykopów pod instalacje miejskie oraz odkryte elementy zabytkowe; B – widoczny w profilu wykopu fragment drewnianego moszczenia dawnej drogi; C – gruzowisko kamienne po rozebranym murze. Fot. P. Gorazd-Dziuban (2018)

Fig. 7. Discoveries made during an archaeological watching brief. A – arrangement of trenches for municipal installations and uncovered historic elements; B – a fragment of the wooden lining of the old street visible in the profile of the trench; C – stone rubble from the demolished wall. Photo P. Gorazd-Dziuban (2018)

4. ANALIZA POZYSKANEGO MATERIAŁU

Niniejsza część poświęcona zostanie materiałowi zabytkowemu pozyskanemu w trakcie badań oraz nadzorów archeologicznych – będzie to jednak analiza bardzo ogólna, ponieważ w przygotowaniu znajduje się szczegółowe opracowanie.

Wykopalka w pięciu wykopach i dwóch sondażach dostarczyły ogromnego zbioru zabytków w liczbie 23 512 różnych przedmiotów (14 986 kości zwierzęcych, 5078 fragmentów naczyń ceramicznych, 550 kawałków kafli, 516 elementów szklanych, 1274 przedmiotów metalowych, 1040 strzępów skóranych oraz 84 zabytków niesklasyfikowanych). Z kolei w czasie pełnienia nadzoru archeologicznego zebrano łącznie 1410 fragmentów ceramiki, 322 fragmenty szkła, 65 fragmentów metali, 426 fragmentów skóry oraz 8 cegieł. Jednymi z ciekawszych zabytków na jakie natrafiono w trakcie prac były podkówki do butów, monety z XVII i XVIII w., ostroga, krzesiwo, klamerki do pasa, 4 szklane paciorki czy 3 fragmenty fajek.

Zbiór fragmentów naczyń ceramicznych cechuje się bardzo dużą różnorodnością typologiczną oraz technologiczną. Wszystkie wykonane zostały za pomocą szybkoobrotowego koła, w głównej mierze z glin żelazistych, rzadziej białych. Wyróżnić można naczynia zarówno wypalane w temperaturze utleniającej, o barwie jasnej, ceglastej lub pomarańczowej (tabl. II:3–4) oraz redukcyjnej, które na ogół posiadają kolor ciemny, szary i popielaty (tabl. I:4). W zdecydowanej większości były to partie środkowe i wylewy, licznie jednak odkrywano także dna oraz inne fragmenty, na przykład ucha czy pokrywki. Wyróżnić można zarówno ceramikę stołową, jak i kuchenną. Ten pierwszy rodzaj naczyń reprezentowany był przez dzbanki, garnki, kubki, pucharki, misy, półmiski oraz talerze. Wyznacznikiem tej grupy były różnorodne i często okazałe motywy zdobnicze za pomocą różnego rodzaju linii poziomych, niewielkich guzów, rombów, rowków wykonanych radełkiem, a także bardzo popularnym w okresie nowożytnym ornamentem tzw. „rybiej łuski”, który na terenie Rzeszowa datowany jest na XVII–XVIII w. (Czopek, Lubelczyk 1993, 36). Naczynia te pokrywane były również emalią w kolorach od żółtej, po ciemnobrązową. Polewane były zarówno całe naczynia, jak i ich poszczególne partie (tabl. I:1; II:1). W grupie tej umieszczono także półmajolikowe talerze, pokryte malowanym ornamentem w postaci przedstawień geometrycznych, roślinnych lub mozaiką barw (tabl. I:2–3; II:2). Analogiczne przykłady odkrywane były na ulicy 3 Maja oraz w innych punktach Rzeszowa, a także między innymi w Jarosławiu (Czopek, Lubelczyk 1993, 25–26; Kocańda et al. 2018, 13; Kotula 1958a, 303–319; Supryn 1975, 239–264). Natomiast ceramika kuchenna reprezentowana była przez patelnie, przykrywki, garnki z widocznymi śladami po obróbce termicznej, trójnóżki i kilka egzemplarzy naczyń zasobowych. Naczynia te częściowo pokryto emalią w barwach od żółci po ciemny brąz. Kilka egzemplarzy posiadało podobne zdobienia jak ceramika stołowa. Cały zbiór można datować od XVI do pocz. XIX wieku. Dodatkowo z naczyń ceramicznych można było wyróżnić butelki kamionkowe, na których zachowały się sygnatury m.in. „MARIENBAAD”. Charakterystyczne są one dla końca XVIII i I. ćwierci XIX w. (Więcek 2017, 256).

Wykopalka dostarczyły także liczny zbiór kafli, reprezentowanych głównie przez typ płytowy z dookólną ramką.

Natrafiono również na kafle miskowe i garnkowe oraz egzemplarze gzymsowe, a także fryzowe. Przeważającym ornamentem na tych zabytkach był motyw roślinny, rzadziej zwierzęcy lub figuralny. Pokrywano je emalią zieloną, żółtą i brązową, białą-niebieską, niebiesko-żółtą. Kafle można datować od XVI do XVIII wieku (Gorazd-Dziuban et al. 2019, 153; Kocańda et al. 2018, 151–157).

Ceramikę budowlaną reprezentowały przede wszystkim cegły, wśród których wyróżnić należy egzemplarze z sygnaturami, np. „CZ” – pochodzące z cegielni „Czekaj”, która znajdowała się przy obecnej ul. Rejtana (Hennig 2011, 77). Dodatkowo natrafiono na pozostałości dachówek w typie tzw. „karpówek”. Wśród pozostałych zabytków ceramicznych wyróżnić należy także fragmenty glinianych fajek, przede wszystkim główki, wykonanych z glin żelazistych i białych, wypalonych w atmosferze utleniającej oraz pokrytych emaliami o barwach jasnobrązowej, ciemnozielonej i oliwkowej. Zabytki tego typu są licznie odkrywane na wielu stanowiskach miejskich m.in. Kraków, Warszawa, Wrocław. Przykłady z ulicy Kościuszki w Rzeszowie datować należy w szerokim przedziale od XVII do XX wieku (por. Bilińska 2004, 285–292; Meyza 1997, 31–44; Puziuk 2015, 51–85). Bardzo ciekawym przedmiotem jest fragment glinianej figurki konia lub innego podobnego zwierzęcia, wykonanej z gliny żelazistej, wypalanej następnie w atmosferze utleniającej i pokrytej zieloną polewą. Zachował się tylko tułów, brakuje natomiast kończyn i głowy. Przedmiot ten interpretować należy najprawdopodobniej jako ceramiczną figurkę lub zabawkę dla dzieci. Analogiczne przedmioty odkrywano licznie np. na terenie Wrocławia, podczas badań placu Starego Targu oraz działek mieszczańskich przy ulicy Więzienniej 10 i 11. Figurki ze stolicy Dolnego Śląska datowane są jednak na późne średniowiecze, z kolei egzemplarz z Rzeszowa wiązać należy raczej z czasami nowożytnymi (Gomułka 2018, 1000–1010; Borkowski 1999, 190–191).

Wśród zebranych fragmentów szklanych, dominowały niewielkie, trudne do identyfikacji kawałki będące najpewniej pozostałościami po szybach okiennych, butelkach (zarówno kwadratowych jak i owalnych), kieliszkach, szkle aptecznym i dzbankach. Egzemplarze te wykonano głównie z zielonkawego szkła o znacznej klarowności, bardzo rzadko pokrytego malowaniem. Ich chronologia zamykała się w przedziale od XVI do 2. poł. XIX w. (Wyrobisz 1968, 107–172). W zbiorze tym można jednak wyróżnić kilkanaście stopek pucharków dzwonowatych, czyli szklanych naczyń popularnych na ziemiach polskich od końca XVI do XVIII wieku, często odkrywanych przez archeologów w klasztorach, kościołach oraz ich najbliższej okolicy. Analogiczne pucharki wydobywano w czasie badań Warszawy, Lublina, Zagości, Krakowa i Sandomierza. W świetle aktualnych ustaleń naczynia tego typu wykorzystywane były w liturgii mszalnej (Olczak 1997, 223–235). W trakcie prac natrafiono także na cztery szklane paciorki o XVI-wiecznej dacie.

Wśród pozyskanych w czasie badań zabytków skóranych, znaczna większość to różnej wielkości, trudne do identyfikacji fragmenty, będące najpewniej odpadkami lub ścinkami po produkcji obuwia i innych przedmiotów skóranych. Tylko w kilkunastu przypadkach zebrane zabytki udało się zaklasyfikować

Tabl. I. Wybrany materiał ceramiczny pozyskany w trakcie prac wykopaliskowych (1 – fragment naczynia z uchem; 2–3 – fragmenty pół-majolikowych talerzy; 4 – garnek)

Tabl. I. Selected ceramic material obtained during the excavation works (1 – fragment of a vessel with a handle; 2–3 – fragments of semi-majolica plates; 4 – a pot)

Tabl. II. Wybrany materiał ceramiczny pozyskany w trakcie prac wykopaliskowych (1 – patelnia; 2 – talerz, 3 – fragment garnka; 4 – fragment naczynia z uchem)

Tabl. II. Selected ceramic material obtained during the excavation works (1 – frying pan; 2 – plate, 3 – pot fragment; 4 – pot fragment with a handle)

jako podeszwy od butów. Warto dodać, iż zabytki skórzane pozyskane zostały głównie w czasie eksploracji kolejnych poziomów moszczenia ulicy, datowanych na XVII i XVIII wiek.

Najbardziej różnorodny pod kątem typologicznym okazał się zbiór zabytków metalowych, w którym prócz okazów trudnych do pełnej identyfikacji (żelazne sztabki, kółka, druciki, bryłki, blaszki) wyróżnić można wiele przedmiotów codziennego użytku. Bardzo licznie odkrywano żelazne gwoździe (w różnym stanie zachowania), są to jednak zabytki o niezmiennej formie i o małej czułości chronologicznej, stąd datować je można jedynie na podstawie kontekstu z jakiego zostały wydobyte. Z podobnych przedmiotów wymienić trzeba skoble drzwiowe, okucia, zawiasy. W zbiorze tym wyróżnić również należy podkowy końskie, ich fragmenty oraz kilkanaście podkówek do butów, a także inne drobne przedmioty, w tym 4 haczyki na ryby (tabl. III:2), klucze, klamry do pasa, 3 krzyżyki (tabl. III:3), guziki, szpilki, nożyczki (tabl. III:1), okucia (tabl. III:4) oraz fragmenty noży lub brzytw (tabl. III:5). Szczególnie licznie przedstawiają się monety (97 sztuk), niestety z powodu zachowania są słabo czytelne, jednak wyróżnić można wśród nich „boratynki” i szelągi (tabl. VI:11). W wykopie nr 1, w jego południowo-wschodniej części, odkryto dwa topory (lub siekiery). Pierwszy, mniejszy, odnaleziony w poziomie 100–120 cm, posiada długość 14 cm, licząc od obucha do ostrza. Jest to topór o krótkiej osadzie, w rzucie bocznym zbliżonym do prostokąta, z krótką, słabo wyodrębnioną szyjką, bez wyraźnego podcięcia od strony obucha, szerokim żeleźcem i wyraźną ukształtowaną brodą (częściowo niezachowaną) i górną krawędzią tworzącą linię prostą (tabl. III:6). Drugi topór, znacznie większy, o długości 20 cm, odkryty na głębokości 120–140 cm, posiada analogiczne cechy, jak wyżej opisany, z tą różnicą, że szyjka ma wyraźne wyodrębnienie poprzez podcięcie od strony obucha, również broda jest lepiej zachowana i bardzo wyraźnie ukształtowana, spiczasto zakończona. Ostrze posiada lekko łukowaty kształt (tabl. IV:1). Na podstawie typologii opracowanej przez Mariana Głoska (1996, 40–42, tabl. XVII–XXI) oba okazy zaliczyć należy najprawdopodobniej do typu IX, powszechnie występującego na stanowiskach archeologicznych i posiadającego szerokie ramy chronologiczne. Tak klasyfikowane topory mogły pełnić zarówno zadania bojowe, jak i być wykorzystywane w pracach gospodarczo-rzemieślniczych, jako siekiery. Forma ta używana jest powszechnie do czasów współczesnych. Kontekst odkrycia obu zabytków z Rzeszowa pozwala datować je na czasy nowożytne, XVII–XVIII wiek.

Stosunkowo licznie odkrywanym zabytkiem były podkówki do butów. Stan zachowania większości z nich należy uznać jako dobry. Opisywane znaleziska wykonane są z pręta żelaznego, wygiętego w kształcie litery C. Większość egzemplarzy

zaopatrzona jest w kolce służące do zamocowania podkówek do podeszwy buta (tabl. IV:5–6; V:3,5,7). W wykopie 5 odkryto także płaską podkówkę, wyglądem zbliżoną do podkowy końskiej (tabl. V:3). Zachowany otwór służył do umocowania podkówki za pomocą żelaznych gwoździ (Kulesz, Nowak, Jarzęcki 2018, 151). Znaleziska opisywanych zabytków dosyć często wspominane są w literaturze archeologicznej z obszaru Polski, np. z Gdańska (Ceynowa, Trawicka 2016, 114–116), Gniewa (Wiklak 1993, 121) czy Warszawy (Blusiewicz 2009, 73).

Kolejną kategorią znalezisk odkrytych w trakcie badań są żelazne noże. Uznawane są za przedmioty codziennego użytku. Trzy egzemplarze posiadają trzpień w formie kolca o czworokątnym przekroju. Charakterystyczną cechą opisywanych noży są głównie, których ostrza oraz tylce schodzą się ze sobą w szpic, który umiejscowiony jest centralnie (tabl. IV:2–3; V:8–11). Ponadto w wykopie 5 odkryto fragment rękojeści (najprawdopodobniej) noża w okładzinach z materiału organicznego (kości), przymocowanych nitami do żelaznego, płaskiego trzpienia (tabl. V:6). Innym zabytkiem zarejestrowanym w wykopie 5 była żelazna podkowa. Posiada półokrągłe ramie zaopatrzone na końcu w czworokątny zaczep oraz po trzy symetrycznie ułożone z każdej strony otwory na gwoździe-podkowiaki, służące do mocowania (tabl. V:2).

W czasie eksploracji odkryto kilkanaście zabytków, interpretowanych jako klucze do drzwi. Szczególnie okazałe prezentowały się zabytki pozyskane w wykopie nr 5. Dwa z nich posiadają charakterystyczne uchwyty w kształcie spłaszczonego okręgu oraz masywny pręt tworzący łaskę klucza (tabl. VI:2,6). Co więcej, krawędź pióra klucza zachowanego w całości jest równa krawędzi łaski. Oba egzemplarze pozbawione są ornamentów (Łukomiał 2016, 145; Marciniak-Kajzer 2020, 57–61).

W zbiorze zabytków metalowych wyróżnić należy także sprzączkę żelazną z zachowanym kolcem i tuleją (tabl. VI:1) oraz mniejsze okazy wykonane z brązu (tabl. IV:4; VI:3–5). Wszystkie zabytki tej kategorii mają ramkę w kształcie prostokątnym lub zbliżonym do owalu.

W wykopie 5 zarejestrowano również ostrogę i krzesiwo. Żelazna ostroga posiada kabłąk, który w przekroju poprzecznym ma kształt zbliżony do trójkątnego. Szyjka jest długa i prosta, o okrągłym przekroju poprzecznym (tabl. V:1). Krzesiwo żelazne posiada kabłąk zwinięty w wolutę. Przedmiot wykonany jest z płaskiej, prostokątnej w przekroju sztabki (tabl. V:4). Ponadto w tym samym wykopie odkryto również ołowiane plomby (tabl. VI:9), naparstek (tabl. VI:7), szpilkę (tabl. VI:8), trójkątne okucie (prawdopodobnie) księgi zaopatrzone w otwór, wykonane z cienkiej brązowej blaszki (tabl. VI:10) oraz dwa paciorki szklane barwy zielonej i bursztynowej (tabl. VI:12,13).

Tabl. III. Wybrane zabytki metalowe: 1 – nożyczki, 2 – haczyki do łowienia ryb; 3 – krzyżyk; 4 – oprawa książki; 5 – ostrze brzytwy; 6 – topór/siekiera)

Tabl. III. Selected metal artefacts: 1 – scissors, 2 – fishing hooks; 3 – cross; 4 – book binding; 5 – razor blade; 6 – axe / hatchet)

Tabl. IV. Wybrane zabytki metalowe (1 – topór/siekiera; 2–3 – ostrza noży; 4 – klamra pasa; 5–6 – podkówki do butów)
 Tabl. IV. Selected metal artefacts (1 – axe / hatchet; 2–3 – knife blades; 4 – belt buckle; 5–6 – shoe taps)

Tabl. V. Zestawienie wybranych przedmiotów metalowych (1 – fragment ostrogi; 2 – podkova końska; 3, 5, 7 – podkówki do butów; 4 – krzesiwo; 6 – oprawa noża; 8–11 – ostrza noży)

Tabl. V. List of selected metal artefacts (1 – fragment of a spur; 2 – a horseshoe; 3, 5, 7 – shoe taps; 4 – fire striker; 6 – knife handle; 8–11 – knife blades)

Tabl. VI. Zestawienie wybranych przedmiotów metalowych (1, 3–5 – klamry do pasów; 2, 6 – klucze żelazne; 7 – naparstek; 8 – szpilka; 9 – plomba ołowiana; 10 – brązowe okucie; 11 – monety – „boratynki”; 12, 13 – szklane paciorki)

Tabl. VI. List of selected metal objects (1, 3, 4, 5 – belt buckles; 2, 6 – iron keys; 7 – thimble; 8 – pin; 9 – lead seal; 10 – bronze fitting; 11 – coins – “boratynki”; 12, 13 – glass beads)

5. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Badania archeologiczne, prowadzone w pierwszej połowie 2018 roku na ulicy Kościuszki w Rzeszowie dostarczyły wielu ważnych i nowych informacji na temat przekształceń urbanistycznych tej części miasta. Przede wszystkim umożliwiły zweryfikowanie niektórych hipotez zgłaszanych przez historyków, urbanistów oraz archeologów. Potwierdzono, że centrum lokacyjnego Rzeszowa – rynek oraz kościół farny – ulokowane były na dwóch osobnych wzniesieniach, podzielonych niewielkim wąwozem, rozpoczynającym się w połowie obecnej ulicy Kościuszki. Pierwotnie była ona o połowę krótsza i pełniła funkcję łącznika pomiędzy rynkiem a kościołem parafialnym. Zachodnia jej część zajęta była przez cmentarz. Niestety jego pierwotny zasięg nie został rozpoznany na tym terenie, uzyska-

się jedną z najważniejszych rzeszowskich dróg, a pokrywającą ją drewniane moszczenie było sukcesywnie naprawiane i przebudowywane, o czym świadczą kolejne jego poziomy, układane jeden na drugim. Fakt intensywnego użytkowania ulicy, począwszy od końca XV wieku, potwierdza datowanie zebranych zabytków, które mieści się w szerokich ramach okresu nowożytnego.

Chronologię bezwzględną uzupełniają wyniki badań radiowęglowych, pobranych z dobrze zachowanych organicznych elementów ulicy. Zestawienie pozyskanych dat kalibracyjnych przedstawia tabela nr 1 i ryc. 8. Próbkę pobrano z wykopów nr 1 (pierwszy poziom moszczenia, głębokość 60–80 cm oraz deska z dna wykopu, głębokość 200 cm), nr 4 (głębokość 100–

Tabela 1. Zestawienie wyników datowań radiowęglowych

Table 1. Summary of radiocarbon dating results

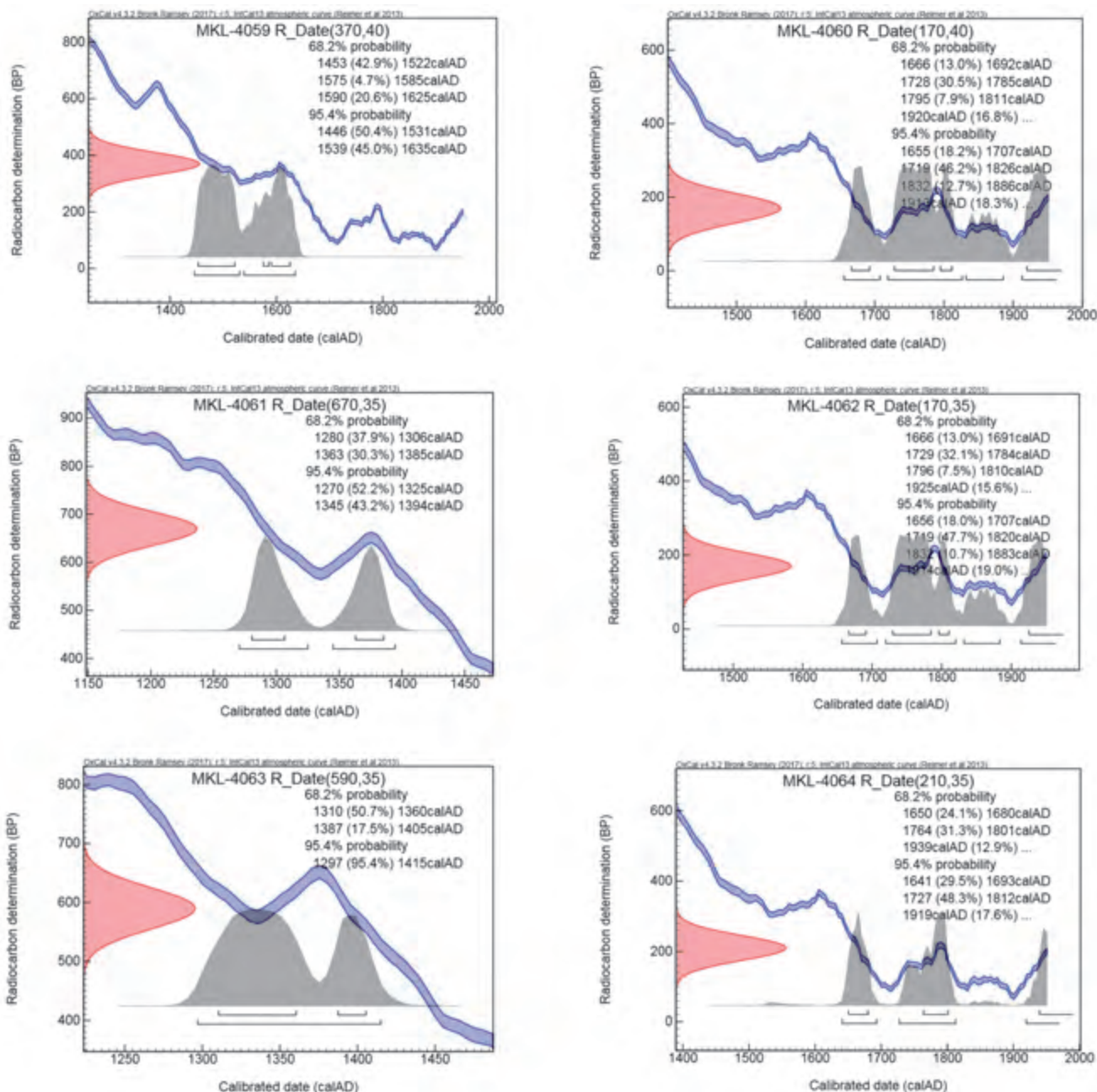
Lp.	Wykop/sondaż/ lokalizacja	Głębokość w cm	Datowanie konwencjonalne [BP]	Nr laboratoryjny	Kalibracja (1950)	Przedziały 68%	Przedziały 95%	Rodzaj próby
1	1, poz. 1 moszczenia	60–80	370±40	MKL-4059	1580±40 (+1620) (–1540)	1453 (42,9%) 1522 calAD	1446 (50,4%) 1531 calAD	drewno
2	4, warstwa ciemnoszarej gliny z skupiskiem zębów zwierzęcych	100–120	170±40	MKL-4060	1780±40 (+1820) (–1740)	1728 (30,5%) 1785 calAD	1719 (46,2%) 1826 calAD	spalenizna
3	1, deska odkryta na głębokości 200 cm	200	670±35	MKL-4061	1280±35 (+1315) (–1245)	1280 (37,9%) 1306 calAD	1345 (43,2%) 1394 calAD	ziemia z drewnem
4	Sondaż 2, poz. 3 moszczenia	160–180	170±35	MKL-4062	1780±35 (+1815) (–1745)	1729 (32,1%) 1784 calAD	1719 (47,7%) 1820 calAD	ziemia z drewnem
5	5, poz. 9 moszczenia	190–210	590±35	MKL-4063	1740±35 (+1775) (–1705)	1764 (31,3%) 1801 calAD	1727 (48,3%) 1812 calAD	spalenizna
6	5, poz. 8 moszczenia	170–190	210±35	MKL-4064	1360±35 (+1395) (–1325)	1310 (50,7%) 1360 calAD	1297 (95,4%) 1415 calAD	spalenizna

Badania przeprowadził prof. M. Krąpiec z Laboratorium Datowań Bezwzględnych w Krakowie.

The research was conducted by Prof. M. Krąpiec from the Absolute Dating Laboratory in Kraków.

no jednak informacje, które umożliwiają takie przypuszczenia. Obejmował on zapewne obszar mniej więcej pokrywający się z połową dzisiejszej ulicy Kościuszki (z przebiegiem jezdni), ograniczony ciągiem kamienic od południa i Placem Biskupów Janów od północy (zob. ryc. 1). Cmentarz uległ ograniczeniu w trakcie przebudowy ulicy, mającej miejsce w czasie rządów Mikołaja Spytka Ligęzy na przełomie XV i XVI wieku. W tym czasie ulica Farna została wydłużona i stanowić miała najlepsze połączenie pomiędzy rynkiem staromiejskim, a ulicą Pańską (późniejszą 3 Maja), która z kolei prowadziła do zamku rzeszowskiego i klasztoru bernardynów. Zapewne wówczas trakt został przykryty drewnianą nawierzchnią, ułożoną na kamienno-ceglanej, utwardzonej podbudowie. Modernizacja przeprowadzona przez Ligęgę sprawiła, że ulica ta stała

120 cm), S2 (poz. 3 moszczenia, głębokość 160–180) oraz nr 5 (poz. 8 i 9 moszczenia). Wykorzystano zarówno drewniane belki pochodzące z konstrukcji nawierzchni, jak i spaleniznę, wytworzoną wskutek licznie nawiedzających Rzeszów pożarów. Te ostatnie, w okresie nowożytnym, miały miejsce w latach 1657, 1673, 1689, 1698, 1705, 1709 i 1725 (zob. Motylewicz 1994, 343–344). Uzyskane dzięki badaniom radiowęglowym daty konwencjonalne mieszczą się w przedziale od 670±35 do 170±35, z kolei po kalibracji uzyskujemy szeroki przedział datowania sięgający od późnego średniowiecza po XIX wiek. Potwierdzać one mogą zarówno liczne reparacje nawierzchni, jak i stanowią ślad po nowożytnych katastrofach, przede wszystkim pożarach. W podaną chronologię wpasowują się również pozyskane w czasie badań zabytki ruchome. Część

Ryc. 8. Wykresy kalibracyjne próbek pobranych podczas badań (badania wykonał prof. M. Krąpiec, 14C Laboratorium Datowań Bezwzględnych w Krakowie)

Fig. 8. Calibration charts of samples taken during the tests (the tests were made by Prof. M. Krąpiec, 14C Absolute Dating Laboratory in Cracow)

dat przyporządkować można do konkretnych wydarzeń historycznych. Na przykład próbkę nr 1, która po kalibracji uzyskała datę 1580 (+/- 40 lat) wiązać można z rządami Mikołaja Szytka Ligęzy (1583–1637), którego dziełem była modernizacja i rozbudowa układu przestrzennego starego miasta oraz ograniczenie cmentarza parafialnego i wydłużenie ulicy Kościuszki (Borowiejska-Birkenmajerowa 1994b, 259–272). Z kolei próbki nr 2, 4 i 5, które wydatowano na XVIII wiek (lata 1740–1780) wpasowują się w okres panowania Lubomirskich w Rzeszowie (1638–1845). Wiek XVIII to czas wielu katastrof w Rzeszowie, w okresie pomiędzy 1702–1709 miasto kilkakrotnie znosiło pobyt wojsk szwedzkich, zaś w roku 1735 zostało najechane

i zniszczone przez armię rosyjską i saską (Motylewicz 1994, 344). Przypuszczać zatem można, że w trakcie tych wydarzeń drogi zostały częściowo zniszczone i spalone. Prócz zniszczeń spowodowanych pożarami i obecnością wojsk, drogi podlegały także zużyciu wskutek ich eksploatacji, w związku z czym przeprowadzano ich naprawy. W 1747 roku, z uwagi na powrót Jerzego Lubomirskiego do Rzeszowa, nakazano w szybkim tempie doprowadzić do najlepszego porządku *bramy, zwody, szlakiety, parkany, drogi, mosty, oraz ławy i poręcza* (Kotula 1958b, 228). Realizowane wówczas prace potwierdzają wyniki badań radiowęglowych, np. próbka nr 5.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Bilińska A. 2004. Nowożytny fajki z badań na Starym Mieście we Wrocławiu. *Wratislavia Antiqua* 6, 285–292.
- Blusiewicz K. 2009. Obuwie warszawskie z XIV–XVIII w. Ze zbiorów archeologicznych Muzeum Historycznego m. st. Warszawy. *Archeologia dawnej Warszawy* 1, 1–224.
- Bogdanowski J. 1974. Okopy miejskie Rzeszowa i problemy ich konserwacji. W: B. Tondos (red.), *Rzeszowska Teka Konserwatorska*, 15–89. Rzeszów: Rzeszowskie Zakłady Graficzne.
- Borkowski T. 1999. Rozrywka – zabawki i drobna plastyka figuralna. *Wratislavia Antiqua* 1, 187–201.
- Borowiejska-Birkenmajerowa M. 1994a. *Rozwój przestrzenny*. W: F. Kiryk (red.), *Dzieje Rzeszowa* 1, 167–191. Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Borowiejska-Birkenmajerowa M. 1994b. *Rozwój przestrzenny miasta za Mikołaja Spytki Ligezy*. W: F. Kiryk (red.), *Dzieje Rzeszowa* 1, 259–272. Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Cembrzyński P. 2011. Zaopatrzenie w wodę i usuwanie nieczystości w miastach stref bałtyckiej i sudecko-karpackiej w XIII–XVI wieku. *Wratislavia Antiqua* 14, 7–135.
- Ceynowa B., Trawicka E. 2016. „Każdy krok zostawia ślad”. Obuwie historyczne ze zbiorów muzeum archeologicznego w Gdańsku. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Czopek S., Lubelczyk A. 1993. *Ceramika rzeszowska XIV–XVIII wieku*. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.
- Głosek M. 1996. *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*. Warszawa–Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii PAN.
- Gomułka I. 2018. Gry i zabawy. *Wratislavia Antiqua* 23, 993–1048.
- Gozałd-Dziuban P., Nawrot-Bukowiec J., Kocańda P. 2019. Wybrane przykłady kafli piecowych z badań na ulicy 3 Maja w Rzeszowie. W: J. Rogóż, H. Mącik (red.), *Ulica 3 Maja w Rzeszowie*, 137–164. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego.
- Hennig W. 2011. Cegielnie i cegielniska. W: J. Draus (red.), *Encyklopedia Rzeszowa*, 76–78. Rzeszów: RS Druk.
- Hilczek-Kurnatowska Z. 1982. Zakładzina. W: G. Labuda, Z. Stieber (red.), *Słownik Starożytności Słowiańskich* 7, 52–54. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: PAN, Ossolineum.
- Kocańda P., Ocadyga-Tokarczyk E., Tokarczyk T. 2018. Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w 2017 roku na ulicy 3 Maja w Rzeszowie, stanowisko 17. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 39, 149–162.
- Kocańda P., Ocadyga-Tokarczyk E. 2019. *Dzieje ulicy 3 Maja w Rzeszowie w świetle badań archeologicznych*. W: J. Rogóż, H. Mącik (red.), *Ulica 3 Maja w Rzeszowie*, 11–66. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego.
- Kotula F. 1958a. Rzeszowska majolika ludowa. *Polska Sztuka Ludowa* 4–5, 303–319.
- Kotula F. 1958b. Obwarowania Rzeszowa i rozwój przestrzenny miasta w XVII–XVIII wieku. W: F. Błoński (red.), *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII*, 159–240. Warszawa: PWN.
- Kotula F. 1985. *Tamten Rzeszów*. Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Kwolek R., Malczewski J. 2015. Historia i rozwój przestrzenny Rzeszowa od powstania do współczesności. *Renowacje i zabytki* 3(55), 44–62.
- Krzywdziński R. 2005. Ścieki i latryny średniowiecznego oraz nowożytnego Gdańska w świetle źródeł archeologicznych. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 53/3–4, 279–291.
- Kulesz A., Nowak S., Jarzęcki K. 2018. Relikty obuwia. W: M. Grupa, K. Jarzęcki, W. Nowosad (red.), *Historia kościoła św. Oswalda w Płonkowie*, tom 2, 145–153. Płonkowie: Parafia Rzymskokatolicka p.w. Św. Maksymiliana Marii Kolbego i Św. Benedykta, Jana, Mateusza, Izaaka i Krystyna, Pierwszych Męczenników Polskich z siedzibą w Płonkowie.
- Łukomiak K. 2016. Zamykanie pomieszczeń w późnośredniowiecznych siedzibach mieszkalno-obronnych na podstawie źródeł archeologicznych. W: K. Marinow, K. Szadkowski, K. Węgrzyńska (red.), *Varia Mediaevalia. Studia nad średniowieczem w 1050. Rocznice Chrztu Polski*, 141–154. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Malczewski J. 1985. *Dawne plany, mapy i widoki Rzeszowa*. Rzeszów: Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.
- Malczewski J. 1998. *Przestrzeń miejska, jej zagospodarowanie i zabudowa*. W: F. Kiryk (red.), *Dzieje Rzeszowa* 2, 13–45. Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Malczewski J. 2006. *Miasta między Wisłoką a Sanem do początku XVI w.* Rzeszów: Stowarzyszenie „Pro Carpathia”.
- Marciniak-Kajzer A. 2020. *Rzeczy ludzi średniowiecza w domu*. Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Mącik H. 2019. Ulica 3 Maja w XVII–XX wieku. W: J. Rogóż, H. Mącik (red.), *Ulica 3 Maja w Rzeszowie*, 69–102. Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego.
- Meyza K. 1997. Fajki gliniane z XVII w. i pierwszej połowy XVIII w.: z badań archeologicznych Zamku Królewskiego Starego Miasta w Warszawie. *Almanach Muzealny* 1, 31–44.
- Motylewicz J. 1994. Stosunki gospodarcze. W: F. Kiryk (red.), *Dzieje Rzeszowa* 1, 343–364. Rzeszów: Krajowa Agencja Wydawnicza.
- Muzyczuk A., Gancarski J. 2007. Średniowieczny Rynek w Krośnie w świetle badań archeologicznych. Uwagi wstępne. W: J. Gancarski (red.), *Późne średniowiecze w Karpatach polskich*, 419–440. Krosno: Muzeum Podkarpackie w Krośnie.
- Olczak J. 1997. Domniemana funkcja liturgiczna i pochodzenie szklanych pucharków dzwonowatych z XVII–XVIII wieku na terenie Polski. *Archaeologia Historica Polona* 5, 223–235.
- Puziuk J. 2015. Nowożytny fajki z badań archeologicznych w Krakowie. *Materiały Archeologiczne* 40, 51–85.
- Supryn M. 1975. Półmajolikowa ceramika z Jarosława. *Wiadomości Archeologiczne* 40/2, 239–264.
- Więcek E. 2017. Zabytki ceramiczne z badań archeologicznych zespołu kamienic na rogu ulicy Traugutta i Placu Małachowskiego w Warszawie. *Warszawskie Materiały Archeologiczne* 14, 251–270.
- Wiklak H. 1993. Obuwie wykopaliskowe z Gniewa. *Pomerania Antiqua* 15, 75–129.
- Wyrobisz A. 1968. *Szkło w Polsce od XIV do XVII wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków: PAN, Ossolineum.

Results of archaeological research and watching briefs carried out at Kościuszko Street in Rzeszów in 2018

Summary

In 2018, the Foundation for Archaeological Centre in Rzeszów conducted archaeological research preceding investment works at Kościuszko Street in Rzeszów. This street, considered one of the oldest, originally connected the market square with the parish church and 3 Maja Street (formerly Pańska). Based on the conducted research, it was possible to determine the original scope of this route and confirm the thesis that the town and the parish church were located on two hills, separated by a small gorge, running roughly at the intersection of Kościuszko Street from Grunwaldzka Street. In addition, the stratigraphic system and the greater number of levels of wooden lining of the street that were found in the archaeological trenches led to the assumption that the area was coming down towards the east. What is more, visible traces

of replacing wooden parts in the exploited street, a large number of movable artefacts and animal bones indicate that the street leading to the parish church was an important element in the urban layout of Rzeszów from the Modern Period. Moreover, the conducted research and watching briefs also allowed us to confirm how the discussed street ran, what material was used for its construction and what elements appeared in its course. In addition, it was also possible to confirm partially that the parish cemetery had a wider scope than is visible in the preserved iconographic sources. The conducted research together with the obtained archaeological material have become a valuable source of information about the history of Rzeszów and its inhabitants.